

DESPRE CERCETAREA CULTURII POPULARE DIN PERSPECTIVA FAPTELOR DE LIMBĂ

I. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

În cadrul procesului de studiere inter- și multidisciplinară a culturii populare, a milita pentru cercetarea acesteia din perspectiva faptelor de limbă înseamnă a forța uși deschise, cel puțin din punctul de vedere al lingviștilor, pentru care acest deziderat a devenit de multă vreme o coordonată a lucrărilor de geografie lingvistică: „Științele reale, de la care lingvistul poate în primul rând să învețe cel mai mult pentru scopurile sale sînt etnografia și etnologia“, spunea în 1909 Rudolf Meisinger¹. Încă în 1904, Hugo Schuchardt arăta „necesitatea atît a unui atlas cu fotografii și schițe pentru obiectele obișnuite în viața oamenilor, cît și a unui muzeu etnografic în fiecare țară neolatină, ba chiar a unui muzeu general romanic, în care lingviștii ar avea ocazia să cunoască lucrurile și, prin urmare, să cunoască mai bine și numele acestora în ce privește originea lor“². Max Leopold Wagner susține că este bine ca lingvistul „să se familiarizeze cu viața, obiceiurile, credințele și superstițiile poporului a cărui limbă o studiază“³.

Fără a fi citați, în exegezele lingvistice, printre promotorii metodei *Wörter und Sachen*, Karl Jaberg și Jakob Jud au valorificat, în lucrări de geografie lingvistică, avantajele acestei modalități de cercetare la care au ajuns acordînd, în întocmirea atlaselor lingvistice, o importanță mai mare lexicului decît foneticii. Așa cum spunea Iorgu Iordan, „pe autori i-au interesat, în primul rînd, cuvîntele graiurilor populare [...], adică terminologia curentă în diverse domenii de activitate omenească. Căci cunoașterea expresiilor de tot felul cu care țăranul, mese-riașul ș.a. numesc obiectele și noțiunile curente însemnează totodată și cunoașterea culturii respective. Astfel se îmbină studiul limbii cu studiul condițiilor de viață materială și spirituală, ceea ce satisface din plin cerințele actuale ale lingvisticii [...]”. Spre a salva

¹ Apud Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*. București, Ed. Acad. R.P.R., 1962, p. 72.

² *Ibidem*, p. 74.

³ *Ibidem*, p. 76, nota 3.

de la piere nu numai graiurile populare, ci și anumite lucruri, care încep a fi înlocuite prin fabricate moderne, ei au hotărât să se fotografieze sau să se deseneze tot felul de unelte, obiecte, așezări etc. primitive. Fotografiile, în număr de circa 4300, alcătuiesc un album, în care figurează de asemenea terminologia și descrierea lucrurilor reproduse⁴.

Nu trebuie să ne mai mire, așadar, de ce atlasul lingvistic publicat de ei între 1928—1940, în opt volume, se intitulează *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, însoțirea limbii (die Sprache) cu lucrul (die Sache) întâlnindu-se și în lucrări anterioare ale aceluiași autori, relevante pentru problema pusă aici în discuție: *Un Atlante linguistico-etnografico svizzero-italiano, Prolegomena zum „Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz“* ș.a. Este instructivă, pentru lingviștii dialectologi și pentru etnografi deopotrivă, consultarea tematicii acestui atlas⁵, ca și a *Noului atlas român*, pe regiuni, din al cărui *chestionar general* cităm doar câteva capitole, edificatoare pentru abordarea culturii populare din perspectiva faptelor de limbă:

- Familia (rude, naștere, căsătorie, moarte);
- Casa (părțile casei, mobilier, obiecte casnice);
- Agricultură și legumicultură;
- Pomicultura, viticultura, apicultura;
- Cînepa (prelucrarea ei);
- Pădurea (flora și fauna ei); vînătoare, pescuit;
- Hrană, îmbrăcăminte, încălțăminte.

Chestionarele speciale reiau unele domenii, adăugînd și *oieritul, morăritul, terminologia meseriilor* (rotărie, dogărie, dulgherie, lemnărie, zidărie, fierărie, pielărie, olărie)⁶.

În lingvistica românească George Giulea s-a folosit cu precădere de metoda *Wörter und Sachen*⁷, orientarea lingviștilor către diferite aspecte ale culturii populare fiind o coordonată permanentă a activității acestora⁸.

Există, însă, în știința românească, vocația pentru abordarea interdisciplinară a culturii populare și în afara metodei *cuvinte și lucruri*. Bogdan Petriceicu Hașdeu, pornind de la elaborarea *Etimologicum*-ului, își fixa, printre „fintinele” pentru cercetarea variantelor dialectale ale vorbirii populare, „terminologia tehnică vulgară din istoria naturală și

⁴ *Ibidem*, p. 260.

⁵ Reprodusă de Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 261.

⁶ Vezi *Fonetica și dialectologie*, V, București, Ed. Acad. R.P.R., p. 173—174.

⁷ George Giulea, *Cuvinte și lucruri. Elemente vechi germane în orientul român*, în *Dacoromania*, II (1921), p. 327—402; Vasile Frățilă, George Giulea, în *AUT*, seria „Științe filologice”, V (1967), p. 32—37.

⁸ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 79—80; G. Pascu, *Nume de plante*; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română*; N. Drăganu, *Cuvinte și obiceiuri*; V. Scurtu, *Termeni de înrudit în limba română*.

din viața industrială⁹, și aceasta pentru că: „Dicționarul unei limbi trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezintă¹⁰. Se cunoaște bogăția argumentelor etno-folclorice utilizate în ilustrarea sensurilor și la stabilirea etimologiilor pentru numeroși termeni din dicționar (vezi, spre exemplu, *amnar*). Chiar scrierile sale istorice, subtitrate uneori *etnografie* (*Vechile așezări române în Lodomiria*), constituie ample incursiuni în domeniul etnografiei (vezi *Paleontologia vestimentului, armei și locuinței în România*, sau cele despre originile agriculturii, viniculturii sau ale păstoriei la români).

Despre aceasta din urmă Ovid Densusianu spunea că „prin acele migrațiuni care o caracterizează, va trebui luată mai mult în considerare pentru a explica anumite propagări lingvistice și nu numai lexicale, dar și de altă natură¹¹. După părerea aceluiași, lingvistica aduce servicii remarcabile istoriei culturii, căci ea „ne înlesnește să cunoaștem viața culturală a unui popor, fazele evoluției lui, felul de afirmare a sufletului său în diferite împrejurări¹²; viața celor neinfluențați de cultura livrescă — deci a purtătorilor culturii populare — „e străbătută de credințe, superstiții, obiceiuri care nu pot fi trecute cu vederea nici de lingviști. Folclorul are numeroase puncte de contact cu lingvistica prin faptul că ceea ce este propriu celor de jos a lăsat urme caracteristice în limba lor¹³. În studiile sale apelează, ca și Hașdeu, la numeroase aspecte ale culturii populare¹⁴.

Referindu-ne la școala lingvistică de la Cluj, cităm în acest context „opțiunea lui Bogrea pentru domeniul exigent al cercetărilor interdisciplinare¹⁵, reținând, din multitudinea de exemple în care el se servește de cultura populară pentru luminarea unor unghere întunecate ale vocabularului, o afirmație programatică în sensul celor ce ne interesează aici: „Viața cuvintelor e așa de strâns legată de a poporului care le întrebuintează, încât vicisitudinile lor biografice — genealogia, evoluția, migrația, cariera lor — luminează, adese, colțuri întunecate ale istoriei naționale.

Studiul lor poate însemna, în același timp, un apreciabil aport la istoria culturii, în genere¹⁶.

Să nu uităm, apoi, că o bună parte dintre lucrări Vasile Bogrea le-a prezentat în cadrul „Societății etnografice române“ din Cluj, și chiar Muzeul limbii române, de sub conducerea lui Sextil Pușcariu,

⁹ B. P. Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae* (...). București, Ed. Minerva, 1972, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, p. 12.

¹¹ Ovid Densusianu, *Opere*, I, București, 1968, p. 48.

¹² *Ibidem*, p. 40; Idem, *Limba noastră ca icoană a vieții culturale* (Conferință).

¹³ Idem, *Opere*, I, București, 1968, p. 46.

¹⁴ Idem, *Graiul din Țara Hațegului*; Idem, *Păstoritul la popoarele romanice. Viața păstorească în poezia noastră populară*.

¹⁵ Mircea Borcea și Ion Mării, în Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Cluj, 1971, p. XIII.

¹⁶ Vasile Bogrea, *op. cit.*, p. 3.

era o nobilă, dar singulară încercare de cercetare interdisciplinară: „Imaginabil ar fi chiar — deși deocamdată nu credem realizabil acest gând — ca *filmuri cinematografice* să redea (în locul unor definiții, totdeauna necomplete) în mod perceptibil noțiunile exprimate prin unele verbe ale limbii, avînd astfel pe lîngă fotografia «războiul de țesut» sau a «meliței» și ilustrația pentru verbul «a țese» sau «a melița»¹⁷. În *Dacoromania* sînt publicate un impresionant material faptic și exegeze de prestigiu privitoare la cultura populară. Și dacă ar fi să comparăm doar chestionarul elaborat pentru *Casă*¹⁸ cu o fișă de gospodărie folosită în muzee, înclinăm să credem că, lăsînd la o parte indicațiile muzeografice, chestionarul Muzeului limbii române oferă prin cele 489 de întrebări, un cadru de cunoaștere mai complexă, a gospodăriei țărănești, decît instrumentul de cercetare muzeistică citat mai sus.

Cu asemenea antecedente, ceea ce putea să devină una dintre cele mai temeinice școli de cercetare a culturii populare cu ajutorul lingvisticii — în speță al dialectologiei — a rămas, după părerea noastră, doar o intenție meritorie, aceasta nu numai din cauza întreruperii tradiției lingvistice pomenite mai sus, ci și datorită ignorării de către etnografi a problemelor de limbă implicate în cercetarea culturii populare. Dintre cercetătorii contemporani doar I. C. Chițimia mai militează pentru *necesitatea metodei filologice în studiile folclorice*¹⁹, iar Ion Diaconu a tipărit *Ținutul Vrancei. Etnografie. Folclor. Dialectologie*, volum care, încă din titlu, dovedește mai degrabă o abordare pe felii decît o cercetare interdisciplinară.

Nu avem încă lucrări substanțiale de dată recentă în această direcție, încercările de sinteză — puține, și acestea — ocolind, aproape fără excepție, implicațiile lingvistice ale fenomenelor cercetate; luînd, la întîmplare, cele două volume publicate de Muzeul satului în anii 1966 și 1970, sau culegerea *Cibinium*, Sibiu 1967/1968, editată de Muzeul Brukenthal, nu găsim nici o cercetare interdisciplinară. Într-o lucrare — e adevărat — de popularizare, Romulus Vulcănescu așează *limba și limbajul* printre componentele culturii populare, deci obiect de studiu al etnologiei vorbind și despre importanța atlaselor lingvistice în cunoașterea „unor aspecte ale culturii populare prin intermediul limbii”²⁰, dar în fascicula *Etnologia* nu găsim nici un titlu care, în ultimele trei decenii, să illustreze cercetarea, de către etnologi, a culturii populare cu sprijinul lingvisticii; aceasta în pofida faptului că „filologia a contribuit [...] la procesul de edificare și autonomizare a etnologiei române”²¹.

¹⁷ Sextil Pușcariu, *Muzeul limbii române*, în *Dacoromania*, I (1920), p. 6.

¹⁸ Vezi *Muzeul limbii române*. Chestionarul II. *Casa*. Sibiu, 1926.

¹⁹ I. Chițimia, în *Folclor literar*, II. Timișoara, 1968, p. 73—78.

²⁰ R. Vulcănescu, *Etnografia: știința culturii populare*. București, Ed. științifică, 1966, p. 81.

²¹ Idem, *Etnologia*, în *Istoria științelor din România*. București, 1975, p. 45

S-a ajuns la acest impas și datorită poziției ingrate a etnografiei în învățământul superior, situație paradoxală dacă ne gândim la investițiile materiale care se fac pentru cercetarea culturii populare în vreme ce nu există un sistem de pregătire a specialiștilor. Deși (puținele) cunoștințe etnografice de nivel universitar se predau în cadrul facultăților de istorie, sintem încă departe de a avea măcar un studiu de tipul *Das Bauopfer. Eine ethnographisch-prähistorisch-linguistische Studie*, al lui Kurt Klusemann. Nu s-a perpetuat nici tradiția clujeană a etnografiei cultivate de geografi, nici cea de la Universitatea din București, unde Tache Papahagi a ținut, în 1926—1927, un curs de *etnografie lingvistică românească*²². În pofida oricăror principii de organizare unitară a tuturor forțelor în vederea investigării convergente a culturii populare, în 1949 se creează Secția de artă populară în cadrul Institutului de istorie a artei, în 1951 se înființează Sectorul de artă populară al Secției de artă a Filialei Academiei din Cluj, iar din 1954 apare în cadrul Institutului de Arheologie un sector, mai apoi o secție de etnografie, care în 1963 se unește cu cercetarea folclorică în cadrul Institutului de etnografie și folclor²³. Azi, în sfârșit, avem un Institut de cercetări etnologice și dialectologie, dacă nu cumva reunirea acestor două ramuri este întâmplătoare și doar de ordin administrativ.

În asemenea condiții se înțelege de ce etnografii trebuie să deprindă singuri tehnica și instrumentele cercetării interdisciplinare, pentru a putea trece de la „metoda comodă descriptivă [...] la o metodă de adîncire cit mai mare a fenomenelor [...], în elementele lor componente, imprimate în limbaj tradițional...”²⁴; în cazul supus dezbaterii noastre, necesitatea dezvoltării relațiilor de cercetare dintre etnografie și lingvistică se impune nu numai pentru că prima apelează la metoda geografiei lingvistice — se vorbește tot mai mult de *atlasul* etnografic al României — ci și pentru că, etnologia furnizînd multe date tuturor disciplinelor vecine, se cere ca etnologul să cunoască și să utilizeze transcripția fonetică în notele sale de teren, să redea exact sensurile termenilor și pronunția dialectală a acestora, să se înarmeze cu cunoștințe temeinice de istorie a limbii și despre realitatea lingvistică a teritoriului pe care-l cercetează. Numai în acest fel va reuși să valorifice plenar rezultatele cercetărilor sale și se va putea feri de unele erori — mai mici sau mai mari — de felul celor asupra cărora vom poposi pe scurt în capitolul următor.

²² Apud Vasile Frățilă, *Dialectologia limbii române*. Partea I, capitolul *Raportul dialectologiei cu etnografia* (curs la Universitatea din Timișoara). Timișoara, 1977, p. 55.

²³ R. Vulcănescu, *op. cit.*, p. 66—67.

²⁴ I. Chițimia, *op. cit.*, p. 74.

II. ETNOGRAFIE ȘI „LINGVISTICĂ“

1. În considerațiile pe marginea *Mioriței* publicate cu câțiva ani în urmă de revista „Tribuna“, întâlnim următoarea afirmație: „Sintagma «fata de maior» (din unele variante ale *Mioriței* — n.n.) a rămas intactă din străvechime — nu cunoaștem până acum un alt cuvânt latin păstrat aidoma în limba română — [...] «Maior» este comparativul latinescului «magnus», cu sensul necesar «mare ca vîrstă, bătrîn», cum precizează dicționarele elementare. «Maiores-maiorum» sau «maiores natu» desemna la latini pe strămoși, senatori, bătrîni înțelepți [...] *Fata de maior* este fata Moșului și dacă credem în tălmăcirea [...] numelui Zamolxis, zeul daco-geților, etimologia acestui onomastic ar aproxima sensul de Zeu-Moș²⁵. Deci, *fata de maior* = fata lui Zamolxis.

După părerea noastră, lucrurile sînt mult mai pămîntene, legate de viața păstorilor români, nu daci, și se pot explica mult mai simplu cu ajutorul faptelor de limbă. *Fata de maior* = *fata de măier*, sau *măier*, aceasta fiind, după cum ne asigură Romulus Vuia, o categorie de „țărani mai înstăriți, cu oi mai multe, din Valea Streiului, numiți *maieri*, care plăteau arenda și stabileau *aruncu*, contribuția fiecăruia la cheltuielile muntelui²⁶. Termenul, citat de Vuia pentru Valea Streiului, nu este exclus să circule încă sau să fi circulat și în zona din care sînt culese variantele în discuție ale *Mioriței*. Acolo unde și atunci cînd această ocupație a dispărut, sensul termenului nemaifiind cunoscut, cînd forma lui internă s-a întunecat, *măier* > *maior*, uneori chiar *major*, prin încadrarea lui într-o altă serie semantică. Fenomenul a fost lămurit încă de Hașdeu, cînd a explicat pe „coarne boierești“ din *Melc*, *melc*, *codobelc*, prin *bour*, deci „coarne *bourești*“, și nu prin *boier*. Asemenea exemple pot fi întâlnite în general în culegerile de folclor mai ales la piesele căzute în desuetudine, și explicarea lor, pe lîngă o oarecare circumspecție în formularea ipotezelor, cere cunoștințe profunde — nu numai de folclor — și anumite circumstanțe favorabile pe care cercetătorul și le creează iscodind în jurul faptului „enigmatic“. Nicolae Drăganu citează versurile „Cît oi *gusta* și-oi trăi / Fată mare n-oi iubi“, în care *gusta* e arhaismul de origine latină *custa* „a fi în viață, a trăi“, fără sens pentru informator²⁷. În 24 decembrie 1964 am înregistrat, la Becicherecul Mic, o colindă cu cel puțin două fapte inexplicabile la prima vedere:

²⁵ Paul Tutungiu, *Miorița, fata maiorului*, în „Tribuna“, XIX (1975), nr. 15/955, p. 6.

²⁶ Apud Vasile Ioniță, *Mărturii de viață pastorală în toponimia Banatului*, în *StcomC*, I, 1975, p. 266.

²⁷ Nicolae Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, în *Dacoromania*, I, (1920), p. 311.

„O ce veste minunată
 La *Iflei* mi s-arată
 Astăz s-a născut
 Ceva di-nceput
 Au născut pe Cristos.
 Merge Iosif cu Maria
 Să sfîrșească *loteria*,
 Ingerii cîntau,
 Stînții fluierau
 Pe *ciară* curată“.

(Lenuța Neda, 13 ani)

La aceeași dată am înregistrat de la Trifu Adam, (născut în satul Crai Nou, din Apuseni), varianta locală pe bază prin care se explică locurile obscure de mai sus:

„O ce veste minunată
 La *Betleem* mi s-arată
 Astăz s-a născut
 Cel făr' de-nceput
 Cum au zis proorocii.
 Că la *Betleem* Maria
 Săvîrșind *călătoria*
 Au născut Mesia.
 Păstorii văzînd o zare
 Pe cer o lumină mare
 Iei fluierau,
 Ingerii cîntau
 Și cu toți se bucurau“.

Versul „Pe *ciară* curată“ reprezintă, transpusă în „sistemul de semne“ al tinerei colindătoare, care nu mai avea nici prea multe cunoștințe de religie, sintagma „*Fecioară curată*“.

Așa stînd lucrurile, nu ne mai miră că cei trei păcurari, departe de a fi „reprezentanți a trei provincii daco-gete“, se ceartă pentru fata unui cioban înstărit (și nu pentru „fata moșului, fata zeului moș“).

2. În același articol din „Tribuna“ se explică numele *Miorița* prin *mioară*, iar acesta din *mior* și, de aici, începe fantazarea lingvistică: „Fără a ne opri la faptul că mior vine mai degrabă din *minor* prin muierea și dispariția apoi a consoanei *n*...“. Aceasta, după ce este citată — pentru a fi ignorată — etimologia dată de Șăineanu: *mior*, diminutiv din *miea*. Autorul ignoră nu numai dicționarul lui Șăineanu, ci și legile evoluției fonetice din latină în română, conform cărora *n* nu devine *i* decît în anumite condiții, pe care le ilustrăm mai jos, cu scuze pentru cei care n-au lipsit de la acest curs de fonetică istorică: avem pe *cui* din *cuneus*, dar și pe *tinăr*, din *tenerus*. Cu atît mai puțin

dispare *n* urmat de un *o*. Speculații lingvistice de asemenea natură sînt posibile cel mult pentru limbile care nu s-au păstrat, ca în cazul celei traco-dace, cînd se discută despre *tarabostes* ca fiind *domnii pămîntului* (tara „terra“, *bostes* „domni, stăpîni“) și despre *Burebista* ca despre *bostesul* burilor, deci domnul dacilor buri (de ce nu „Burebostes“?)²⁸.

3. Asemenea supoziții lingvistice, scuizabile într-o viziune „poetică“ asupra istoriei, ca în cazurile discutate mai sus, surprind atunci cînd faptele de limbă sînt evident împotriva unor etimologii tentante la prima vedere, cum este explicarea numelui popular al lunii septembrie, *vinețel*, de la *vin*²⁹, ceea ce ar presupune un diminutiv *vinet*. Lăsînd la o parte faptul că „septembrie“ nu e luna „vinului“ (cel mult a strugurilor), ceea ce nu e totuna consultînd orice dicționar al limbii române constatăm că *vin* are doar diminutivele *vinuț*, *vinisor* și nu *vinet*, *vinețel*. În lucrările lexicografice aflăm însă termenul *vinețel* derivat de la *vinăt* „albastru“ și numind diferite tipuri de plante (flori de cîmp, ciuperci) dintre care unele specifice lunii septembrie (după calendarul vechi), așa cum putem deduce din sinonimele populare; astfel, un anumit fel de *săpunele*, *flori de toamnă* sau *scînteiuțe* se cheamă *vinețele*, *vinete*, iar în unele părți *Dumitraș*, *Dumitriță*, *Floarea Sf. Mării*, *Poola Sf. Mării*, *Ziua Crucii*³⁰, deci cu trimitere la sărbători din luna sau din preajma lunii septembrie.

Alte specii *aster* din aceeași familie a *compositae*-lor trimit tot la noțiunea „albastru“ sau la anotimpul toamnei: *albăstrică* (*liliac de toamnă*, *răchițiță de toamnă*), *rujă* (*rușă*, *rușcă*, *rușcuță*) *vinătă* sau de *toamnă*, *rușă de toamnă vinătă*, *steiță* (*steliță*) *vinătă*, *stelute vinete*.

Așadar, numele *vinețel* pentru septembrie — căruia știam că i se spune *răpăciune* — se adaugă celorlalte numiri populare, date lunilor pornind de la diferite aspecte ale vegetației: *florar* „mai“, *cireșar* „iunie“, *măsălar* „august“³¹.

În acest caz, nu mai e vorba doar de o simplă fantezie și de ignorarea gramaticii istorice, ci de absența deprinderii de a consulta dicționarul, dublată de necunoașterea naturii, în luna septembrie. În această situație, parcă ne vine să spunem și noi, cu Rudolf Meringer, că „savantul de birou este tot așa de puțin un cercetător, pe cît de puțin vîntor este mîzgălitorul de hîrtie, care prinde purceii de cerneală cu sugativă“³². Să nu uităm, însă, că învățatul citat se referea, în acest pasaj, la inconvenientele ce se pot naște, pentru cercetarea lingvistică, din neglijarea realității concrete pe care o reflectă cuvintele. Dar, despre aceasta, în capitolul care urmează.

²⁸ Ioan Murariu, *Domnii pămîntului*, în „Jurnal“ (Caransebeș), decembrie, 1978, p. 12—13.

²⁹ Al. Popescu, *Vinețel*, în „Îndrumătorul cultural“, București, XXX (1977), 9, p. 5.

³⁰ Al. Borza, *Dicționar etnobotanic...*, București, 1968, p. 26.

³¹ Simeone Manguica, *Călimdaru julianu, gregorianu și poporalu român (...*) pe anul 1882. Oravița, 1881.

³² Apud Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 72.

III. LINGVISTICĂ ȘI „ETNOGRAFIE“

1. Beneficiază, în primul rând, de „serviciile“ etnografiei, dialectologia și, în cadrul acesteia, geografia lingvistică. Tematica atlaselor regionale și naționale urmărind, așa cum am văzut mai sus, cu preponderență termeni populari, ce trimit la diferite obiceiuri și ocupații, întrebările *Chestionarului* pentru noul atlas lingvistic român pe regiuni grupate pe domenii de activitate și — în cadrul acestora — pe sfere semantice, pentru a nu-l obosi pe informator, a nu da naștere la confuzii și pentru a ușura munca anchetatorului³³. Toate bune, însă, pînă în momentul cînd unele întrebări sînt defectuos sau insuficient de cuprinzător formulate din cauza necunoașterii exacte a unor aspecte ale culturii populare materiale. Astfel, la întrebarea 1228, *melița*: „Prin ce dai cînepa, după ce ai topit-o, ca să desprînzi firele de pe bețe?“ se va răspunde, uneori, prin *frîngătoare* (sau alt cuvînt decît *melița*), întrucît în unele localități din Ardeal (pe Tîrnava Mare) cînepa se frînge prima dată cu *frîngătoarea*, pentru a se desprinde firele de bețe, și numai după aceea, pentru a se înlătura ultimele puzderii, se folosește *melița*, care are limba mai lată și mai subțire decît *frîngătoarea*. Întrebarea trebuie completată cu o alta, sau, dacă rămîne așa, trebuie să ne așteptăm la un răspuns dublu, avînd, însă, în vedere că *melița* nu e același lucru cu *frîngătoarea*.

Dacă aici răspunsurile vor suferi din cauza necunoașterii în detaliu de către autorii *Chestionarului* a procedeele de prelucrare a cînepii, altă categorie de întrebări au o formulare incompletă. După cîte cunoaștem, laptele de vacă se numește lapte și în primele zile după fătare, și numai dacă e fiert se obține *corasla*, așa că întrebarea 846 („Cum se cheamă laptele din primele zile de fătare?“) poate duce la concluzia că nu se folosește termenul *coraslă* acolo unde informatorul dă un răspuns în limitele exacte ale întrebării.

Se pun, uneori, două întrebări pentru aceeași noțiune, spre exemplu *topor* — *secure*³⁴, deși DLRM nu considera necesar să rețină eventualele deosebiri de sens existente între aceste două sinonime (primul din slavă, al doilea din latină). Așa procedează autorii și cu alte variante regionale ale unor termeni: întrebarea 2505. *Rîndea*: „Cum îi ziceți la unealtă cu care tîmplarul netezește (GEST) bucățile de lemn la care lucrează? (fig. 102)“; întrebarea 2506. *Gealău*: „Dar la acela la

³³ Vezi Teofil Teaha, *Despre Chestionarul noului atlas lingvistic român* (NALR) în *Fonetică și dialectologie*, V, 1963, p. 115.

³⁴ *Fonetică și dialectologie*, V, 1963, p. 235: „Cum îi zici la acela cu care crapi lemnele pentru foc?“ (întrebarea 1742) și „Dar la acela, tot ca toporul, dar mai mare, cu care crapi butucii?“ (întrebarea 1743).

fel ca rindeaua, dar mai mare? (Fig. 103)⁴³⁵; mai mult decît la *topor* — *secure*, DLRM nu ia în considerare nici aici rezultatele cercetării în teren; cele două numiri nu au nici o legătură cu mărimea obiectelor (vezi *rindea*), la care se face trimiterea și pentru *gealău*, după ce s-a spus: „rindea specială pentru piesele mari“).

Alteori completările, făcute cu scopul obținerii unui răspuns detaliat, sînt cel puțin derutante pentru informator și, în mod sigur, o dovadă a necunoașterii realităților agrare de către autorii *Chestionarului* (întrebarea 2086, *cocîrteală*): „Cum numiți partea de la cotigă care este îndoită și cu găuri: *cu ea faci brazda mai adîncă sau mai deasupra* (s.n.)? (Fig. 44)⁴³⁶. De fapt, adîncimea brazdei este direct proporțională cu distanța dintre *cotigă* și *brăzdar*, deci brazda se adîncește sau se face „mai deasupra“ prin lungirea sau scurtarea *potîngului*, deci a părții de *grindei* care rămîne în spatele *cotigii*. De *cocîrteală* depind alte atribute ale brazdei (eventual lățimea) și ale aratului. La plugurile vechi, cu elementele componente însă detașabile, brazda putea fi adîncită și prin manevrarea *bîrsei*⁴³⁷.

În aceeași sferă semantică, derutante sînt și întrebări de tipul:

— 2084: *Potîng*: „Cum îi ziceți la împletitura de nuiete sau la belciugul de fier *cu care cotiga se leagă de grindei* (s.n.)?“;

— 2085: *Cocoș*: „Cum îi ziceți la cuiul *care leagă grindeiul de cotigă* (s.n.)?“; cînd se putea face referire, în a doua întrebare, la *potîng* („cu care se prinde potîngul de cotigă?“).

Procedeele ajutătoare (mai ales fotografia) ușurează înțelegerea întrebării de către informator, atunci cînd ele nu sînt formale, ca în cazul fig. 67 (la întrebarea 2338, *toartă* — la găleată) din capitolul *oierit*, unde, în loc să apară o găleată din doage (așa cum se specifică la întrebarea 917 pentru găleata de muls oile), mai largă jos și mai îngustă sus, cu două toarte, ca la ciubăr, se prezintă o găleată din tablă, cu atît mai neavenită cu cît întrebarea următoare iscodește: „Cum se cheamă sforile legate de torți, la găleată?“⁴³⁸; or, la o găleată cu *toartă* (miner) de sîrmă nu mai au ce căuta *baierele*.

O corelare mai atentă a chestionarului, o mai îndelungată familiarizare cu domeniul etnografiei ar fi condus și la o riguroasă grupare a întrebărilor pe domenii de activitate de-a lungul întregului chestionar, eliminîndu-se unele inconveniențe: termenii *gard* (710—711), *pari* (715), *stîlpi* (716) și cei legați de *fîntină* (717—721), sînt incluși la *Casă*, deși își aveau locul la capitolul *Curtea*, unde sînt doar subcapitolele *mijloace de transport*, *animale domestice*, *păsări de curte*. Așa cum la capitolul *Casa* am găsit și referiri la unele mîncăruri și la modul lor de preparare, vom întîlni nume de obiecte casnice (*făcăleț*, *sită*, *ciur*, *veșcă*,

⁴³⁵ *Ibidem*, p. 268.

⁴³⁶ *Ibidem*, p. 247.

⁴³⁷ Vezi Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 141.

⁴³⁸ *Fonetică și dialectologie*, V, 1963, p. 259.

covată, cuptor, lopată) și unii termeni legați de *morărit* la capitolul *Hra-nă; îmbrăcămintă; încălțăminte*, aceștia din urmă mai potrivești la *Meserii*. Aceste inconsecvențe sînt explicabile, pentru că unii termeni pot trimite, în același timp, la mai multe sfere semantice, mai ales într-un chestionar în care ei sînt aflați prin folosirea unui context sugerativ. O cale care să salveze, totuși, principiul încadrării termenilor în sfera semantică a titlului, ar fi fost alcătuirea de capitole cît mai largi (capitolul 3 împreună cu capitolul 9) sau cel puțin trecerea capitolului 9 după primul capitol.

Alte întrebări ne duc cu gîndul la ignorarea unor obiceiuri populare, cum ar fi acela ca persoana care a cununat (a nășit) pe cineva să-i boteze și copiii, iar cea care a botezat pe cineva să-l și cunune (ea sau urmașii direcți)³⁹.

2. O altă categorie de „rătăcirii” etnografice ale lingviștilor pot fi întîlnite în lucrările cu caracter interdisciplinar. Atunci cînd aspectele etnografice implicate faptelor de limbă sînt cunoscute doar din surse livrești, nu putem reproșa autorului că, spre exemplu, reține doar sensurile cuvîntului întîlnite în bibliografia consultată, ca în cazul termenului *păstură*, care, pe valea Tîrnavei Mari, în satul Boiu — poate și aiurea — nu înseamnă „șorț, cătrînță”⁴⁰, ci *merindeică* „bucată de pînză în care se învelește mîncarea — mai ales piinea, mămăliga — cînd se pune în traistă și pentru păstrare, în general”. În acest caz, etimologia este mai degrabă: *păstură* < **păstrură* (< *păstru*) sau < *păstrătură*, cu disimilare, în primul caz, sau cu sincopă în al doilea, decît < *păzitură* (pentru că *catrința* și *șorțul* „protejează, păzește” poalele)⁴¹.

Altădată, absența unui titlu bibliografic din șirul celor consultate pentru faptele de etnografie vitregește amintita lucrare etnolingvistică de sensul cel mai semnificativ pentru istoria cuvîntului *căciulă*, acela de *glugă*, așa cum se păstrează încă în Țara Hațegului și pe Valea Bistrei bănățene, unde și azi i se spune *cășiulă* piesei pe care se pare că o purtau și căpeteniile dacilor pe *Columnă*⁴², dar despre care, surprinzător, aceeași autoare afirmă: „Este semnificativ faptul că pentru această piesă există numai termenul *glugă* pe întreg teritoriul țării, care are și sens generic”⁴³. Întrucît *căciulă* (poate cu sensul de pe Valea Bistrei) face parte din șirul termenilor autohtoni comuni cu albaneza, considerăm într-adevăr semnificative și explicabile următoarele fapte:

³⁹ *Ibidem*, p. 188, unde se anchetează doar un singur sens al termenului *naș*.

⁴⁰ Așa cum îl notează Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*. București, 1978, p. 92.

⁴¹ Așa cum propune Zamfira Mihail, *loc. cit.*

⁴² Vezi R. Vulcănescu, *Portul popular din Țara Hațegului*. București, Ed. Meridiane (1962), p. 33—34, 57, 69 (transcrisă greșit: *cășulă* în loc de *cășiulă*), unde este descrisă piesa cu toate funcțiile sale.

⁴³ Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 124.

— păstrarea denumirii de *cășilă* pentru această piesă într-o zonă apropiată de cetățile dacice, unde nu a apărut gluga (mhd, Gugel), absentă și din dialectele sud-dunărene;

— impunerea, în această zonă, a termenului de origine slavă, *clăbăt*, pentru ceea ce înseamnă în general dr. *căciulă*;

— folosirea într-o zonă largă a României, și anume în ariile periferice ale Daciei romane și în afara fruntariilor acesteia, a termenului *cusmă* „*căciulă*“, ceea ce înseamnă că, la pătrunderea vsl. *kučma* și în aceste teritorii era încă în uz *căciula* „glugă“.

3. Cunoștințe temeinice de etnografie se cer lingvistului și atunci când pornește la discutarea originii termenilor încă în uz în sfera vieții rurale, și nu numai a acestora, știut fiind că multe cuvinte, azi cu sens abstract, își găsesc o explicație concretă în vechea civilizație materială a satului (vezi încheia, înțărca, încăiera etc.). Un asemenea articol de dicționar, care suferă din cauza neglijării etnografiei, este *tramă*, -e, s.f., a cărei soartă preocupă îndeobște pe lexicografi, care se străduiesc să-i completeze definiția cu fiecare ediție a dicționarului:

DLRM: „Fir întrebuintat în urzeala sau în bătătura (*băteala* — n.n.) unei țesături. (Franțuzism). Intrigă, plan ascuns, complot. Fr. *trame* (lat. lit. *trama*)“.

DEX: „Fir de mătase, relativ gros și afinat, întrebuintat în urzeala sau în bătătura unor țesături. Fig. Intrigă a unei opere literare. Fig. (Livr.). Plan ascuns, intrigă, complot. — Din fr. *trame*, lat. *trama*“.

Lăsînd la o parte detalierea sensului concret, adăugarea a încă unui sens figurat și indicarea diferită a etimologiei, ne vom opri doar asupra confundării firului folosit la urzeală cu cel folosit la băteală (bătut — cu spată — în procesul țesutului), ceea ce presupune confundarea, în ultimă instanță, a urzitului cu bătut-țesutul, acțiuni distincte în tehnologia populară. Confuzia se înregistrează și în unele dicționare bilingve, unde fr. *trame*, s.f. (text.) este tradus prin „urzeală, bătătură“, iar vb. *tramer* prin „urzeală, năvădeală“, acest al treilea termen, *năvăditul*, însemnînd trecerea firelor, urzite deja, prin ițe și prin spată. Semnul egalității între cei doi termeni dispăre abia la traducerea lui *trameur*, „persoană care întinde pe mosorase firele care servesc la urzeală și virtelniță: mașină de făcut firele urzelii“⁴⁴.

Aceeași deficiență se perpetuează și la traducerea lat. *trama* „bătătură la țesut, firul în lung“⁴⁵. În această situație, putem conchide că în timp ce lat. *trama* s-a păstrat în franceză, așa cum am văzut, în mai mulți termeni al căror sens conduce la „a urzi“ — vezi și it. *trama* (text.) „urzeală“ și *tramare* (text.) „a urzi; a face urzeala“⁴⁶, limba română, moștenind pentru *a urzi* alt termen latin, l-a păstrat pe *trama* cu sensul *băteală*, sens care ar trebui să figureze în dicționar așa cum a fost

⁴⁴ *Dicționar francez-român*. București, 1959.

⁴⁵ M. Stăureanu, *Dicționar latin-român*, Craiova (1913).

⁴⁶ *Dicționar italian-român*. București, Ed. științifică, 1963.

înregistrat pe teren încă la sfârșitul secolului trecut: „Tramă se numesc în Bihor și între Crișuri *batela în pinză* — s.n. — după cum spune Ștefan Antonescu“ (din glosele lui Simeon Manguica pe marginea dicționarului lui Cihac). Spre același unic sens ne mînă și verbul *des-trăma* < *tramă* (DEX), știindu-se că orice țesătură se *des-tramă* prin firele bătute și nu prin cele urzite. În Banat există următoarea practică din ciclul obiceiurilor legate de naștere: „Cel care vede pruncul rupe la plecare o *tramă* (s.n.) de la haina lui și o pune în leagănul copilului «să nu ia somnul pruncului»“⁴⁷. Condiții de civilizație materială rurală pe care nu le cunoaștem au făcut ca limba română să moștenească din latină verbul a *țese*, astfel pentru acest proces, reprezentînd chiar bătutul firului în urzeală, am fi avut un verb derivat de la *tramă*. Putem presupune chiar că atunci întrăma a fost concurat de a *țese*, primul și-a restrîns sfera doar la sensul metaforic. Opinia lui I. I. Russu în legătură cu obirșia autohtonă a lui *întrema*⁴⁸ ar putea fi luată în discuție doar dacă în limba română ar lipsi acea bogată listă de verbe perechi formate cu *în-* și *des-* (vezi infra, nota 55). Ne-am putea gândi cel mult la originea autohtonă a lui *tramă*, dacă acesta, la rîndul lui, nu s-ar înrudi vizibil cu urmașii romantici ai lat. *trama*.

Ajunși la acest punct, se cuvine să ne întrebăm de ce DEX consideră necunoscută etimologia verbului *întrema*, iar DLRM scrie (după Pușcariu): „Din *întrama*“. De fapt, dacă avem în vedere faptul că *întrema* este un fonetism hiperliteralizant analogic⁴⁹ și că forma mai veche *întrăma* (așa cum apare și la Cihac) este cea originar-etimologică, atunci trebuie să-i dăm dreptate lui Simeon Manguica atunci cînd în dreptul lui *întrăma* adaugă, la pagina 131 a dicționarului lui Cihac, pe dr. *tramă* (neînregistrat de acesta) cu sensul citat mai sus, iar între *trag* și *trămit* inserează pe *tramă*, cu mențiunea: „*Vedi Intrama și destrama*“ (pag. 286)⁵⁰.

Spre deosebire de Cihac, Tiktin, Candrea, Densușianu și chiar de Pușcariu (pînă la un moment dat), Manguica sugerează apropierea a lui *întrăma* de dr. *trama*⁵¹ (nu de la lat. *trama*), notîndu-l în dicționarul lui Cihac ca pe un termen ignorat sau necunoscut la acesta. Nici ceilalți lingviști citați, inclusiv Pușcariu — care discută pe larg etimologia lui *întrema* — nu se referă la dr. *tramă*. Evoluția sensului de la concret la abstract nu este o piedică (așa cum susține și Vasile Ioniță, în opoziție

⁴⁷ Victor Babeș, *Obiceiuri la naștere și la căsătorie în Crușovăț (Caraș-Severin)*, în SLLF, IV, 1978, p. 310.

⁴⁸ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*. București, Ed. științifică, 1967, p. 216; *Elemente autohtone în limba română*. București, 1970, p. 101.

⁴⁹ Sextil Pușcariu, în *Dacoromania*, I (1920), p. 237, îl consideră „un fel de hiperurbanism“ care „înde a se încetățeni în literatură“.

⁵⁰ Mihail Deleanu, *Termeni etnografici în glosele lui Simeon Manguica la dicționarul lui Cihac*, în *StcomC*, I, 1975, p. 258.

⁵¹ De fapt, avem doi termeni românești: *tramă*, din terminologia textilă, cu sensul discutat aici: moștenit din latină și neologismul *tramă* „intrigă, urzeală (= cabală) < fr. *trame*“.

cu Sextil Pușcariu⁵²), atîta timp cît chiar în româna actuală verbul are încă un sens concret, pe lîngă cel figurat: „A-și recăpăta sănătatea sau puterile; a se înzdrăveni. Fig. A se întări, a se consolida“ (DEX). Nimic mai firesc decît a spune — la începuturile limbii române — despre pînză că se „întărește“ (—ează), adică se consolidează, prinde consistență, se naște, de fapt, prin firul bătut în urzeală (=trama), și, de aici, despre orice lucru care prinde contur, care se încheagă⁵³, mai apoi chiar despre sănătatea unui om care se întărește (—întărează), adică „se întărește“, așa cum pînza consistă din urzeală plus tramă. Cu alte cuvinte — ale lui Sex. Pușcariu, dar împotriva concluziilor lui credem că⁵⁴ „acțiunea de a introduce firele prin urzitura unei stofe, lovindu-le cu batalele“, poate „să se întărească ca o metaforă pentru revenirea la puteri după o boală“. Deci, ceea ce e dat azi în DEX drept „figurat“ avea inițial un sens concret și sensul actual de bază era la început o metaforă; o situație deloc singulară, așa cum ne-o demonstrează chiar Sex. Pușcariu, discutînd soarta altor cuvinte sau expresii din sfera culturii populare, în speță legate de prelucrarea produselor și plantelor textile. Vechimea acestor termeni (scărmăna, îndruga, încăiera, urzi, depăna, toarce etc.) le-a conferit pe lîngă o largă familie de cuvinte, și o polisemie bogată, din care nu lipsește uzul figurat („a scărmăna pe cineva“, „a urzi ceva“ = a pune la cale, „a depăna un gînd, o amintire“ etc.), unele pierzîndu-și chiar sensul original: încăiera, îndruga (ca și întrema, de altfel)⁵⁵.

4. În aceeași tehnologie textilă rurală își au originea și expresiile „din fir în pîr“, „a face pe dracu ghem“ și „a avea de furcă (cu cineva)“, despre aceasta din urmă Sex. Pușcariu spunînd că „reflectează dialogurile dintre torcătoarele noastre, cînd vorba degenerează în ceartă și cearta în duel cu furcile de tors“⁵⁶. La această explicație am avea de observat că un presupus „duel“ cu furcile de tors cu greu ar fi lăsat urme în limbă, dat fiind caracterul său întîmplător. Mai degrabă se poate explica această expresie prin expresii lingvistice și practici etnografice care au favorizat utilizarea ei cu sens figurat. Există și alte contexte lingvistice în care furcă apare cu un sens figurat datorită unei

⁵² Vasile Ioniță, *Note lexicale (etnografie-toponimie) I*, în *StcomC*, II, 1977, p. 201—202, unde este lăsat în afara discuției dr. tramă.

⁵³ Ioan Slavici, *Opere*, III. București, 1970 p. 239. „unul cite unul se întăreau gîndurile în mintea lui“.

⁵⁴ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 235, spunea: „nu prea vedem de ce...“. Își menține părerea și în *Limba română* (vezi ediția din 1976, p. 364), derivîndu-l din *întrama*, etimologie preluată, cum s-a văzut și în DLRM.

⁵⁵ Introducînd perechea antonimelor *întrăma-destrăma* în seria din care fusese scoasă de Sextil Pușcariu (*înjuga — deejuga, înțeleni — deșțeleni* etc.) se cuvine să ne referim la o altă inconsecvență etimologică. În timp ce perechile citate mai sus sînt considerate ca formate din material românesc, altele, în aceeași situație fiind, provin din latină: *înfașa* < lat. *infasciare*, *desfășa* < lat. *disfaciare* (DEX), uneori oferindu-se mai mult decît cele două posibilități: *în-funda* < lat. *infundare* sau *în + fundă, desfunda* < *des + [in]funda* (DEX).

⁵⁶ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 352—353.

anumite realități: „a ținea furcă (cu cineva)” (= a sta întruna de ceartă, de sfadă cu cineva) se poate explica prin obiceiul de a toarce câte două muieri la o *furcă*, obiect al cărui uz era foarte greu de împărțit și la care cu greu se poate renunța, dat fiind accentuatul său caracter personal, de unde și „a ținea furcă (la ceva)” (= a ține morțiș). Despre importanța furcii, a fusului și, în general, a priceperii în acest domeniu vorbesc și unele parimii: „Furca la muiere — cea mai mare avere”, „Fusul — hrana muierii”, „Voi ați umblat cu furca, cu acul, cu războiul”⁵⁷. Dintr-o asemenea vreme, în care furca, fusul și războiul aveau o importanță mai mare decât azi, atât în viața femeii cât și a întregii familii, ne-a rămas și expresia „a avea de furcă”. Din punct de vedere lingvistic lucrările au fost favorizate de folosirea s. *furcă*, cu prepoziție, în diferite contexte, dintre care aici ne interesează îndeosebi cele cu prepoziția *de*: „vorbe de furcă” = „vorbe de clacă” (*de la care de multe ori se poate naște gilceava* — s.n.), „a nu avea de furcă” = „a fi sărac cu desăvârșire” (la Zane, apud DLR), deci a fi în situația de a *nu avea nimic de împărțit* — la propriu — *cu nimeni*, de unde poate deriva și sensul figurat al parafrizei, sinonim cu „a nu avea de furcă (cu cineva)”.

Ar mai rămâne de explicat sensul „a avea de lucru cu cineva”, născut probabil într-o perioadă când „a avea de lucru” se exprima prin „a avea de coasă, de sapă, de plug” și, dece nu, „de furcă”. Se zice și azi, în mod curent, „mă duc la sapă” (nu la săpat), „mă duc la coasă” (nu la cosit) pentru contextul mai larg „mă duc la lucru”:

„Eu mă duc, mamă, mă duc,
În cătane, nu la plug”⁵⁸.

Dicționarele rețin imbinări similare și pentru *furcă*: „cîntau cu toatele cînd erau la furcă” (Ispirescu), „Să vii deseară la furcă” (Șezătoarea), iar ALR, întrebarea 5859: *Șezătoare de tors*, consemnează: „mereu în habă cu furca (punctul 279), „am șezut la lucru (682), „ne ducem la furcă sara” (836), „v-o împreună dracu la zbor” (2), „clacă dă tors” (192, 791)⁵⁹. Reținem de aici că *la lucru* este substituibil cu *la furcă*, ceea ce ne dă dreptul să spunem că „a avea de furcă” înseamnă „a avea de lucru” (prin forma intermediară „a avea de tors”). Și cum dintre toate uneltele amintite mai sus numai *furca* (de tors) putea fi folosită de două persoane în același timp, se explică de ce avem azi „a avea de furcă (cu cineva)” și nu „a avea de coasă — de sapă, de plug etc. — (cu cineva)”. De aceea nici nu credem că expresia vine de la *furca* (de fîn), așa cum o dă DA, citînd din Pamfile: „Ai isprăvit cu fînul? — Nu,

⁵⁷ P. Ispirescu, apud DLR, II, partea a 2-a. București, 1934: s.v. *furcă*, de unde am extras toate exemplele pentru discuția noastră.

⁵⁸ *Ce-am în inimă și-n gînd. Folclor din Banat*. Timișoara, 1968 (Comitetul pentru cultură și artă al județului Timiș), p. 199.

⁵⁹ ALR, seria nouă, II, 1965, h. 445.

mai am *de furcă*“ (de întors). Că locuțiunea s-a născut în cadrul ocupației femeilor de prelucrare a textilelor o demonstrează și corespondentul ei italian, format cu material lingvistic din aceeași sferă semantică (nu știm cum sună în grecește, unde ne asigură P. Papahagi că există): „nel corso del sec. I d.c. Deceballo riuscì nuovamente a costituire in Dacia, a nord del Danubio, un potente stato, che diede ai Romani *molto filo da torcere*“⁶⁰.

IV. ÎN LOC DE CONCLUZII

1. Părăsirea căilor de cercetare deschise de metoda „cuvinte și lucruri“ se resimte în activitatea lexicografică nu doar la stabilirea etimologiei cuvintelor, ci și în elaborarea definiției acestora. Consultînd, la întîmplare, ediția încă în uz a *DLRM*-ului, întîlnim numeroase argumente pentru afirmația de mai sus, în cele ce urmează oprindu-ne doar la două dintre acestea: *catrință*, -e s.f. „Obiect de îmbrăcăminte din portul național al femeilor românce, *ținînd locul fustei* și constînd dintr-o bucată dreptunghiulară de stofă, *împodobită cu flori*, cu *fluturi* sau cu *motive naționale*“; *chișleag*, s.n. (Reg) „Lapte de vacă *închegat* care rămîne în vas după luarea smîntînii formate la suprafață; lapte prins; lapte acru“.

La pasajele în culpă subliniate de noi se cuvin formulate cîteva întrebări și nedumeriri:

— *Catrința*, ca piesă vestimentară, se întîlnește în portul popular (nu neapărat „național“) și al altor etnii; ea nu ține locul fustei (încă nu s-a înregistrat purtarea *catrinței* fără poale); *catrința* este *împodobită* cu motive florale, zoomorfe sau geometrice (cum va înțelege un străin, de limbă și de port, acest pasaj: „*împodobită cu flori*, cu *fluturi* sau cu *motive naționale*“? Probabil că nu întîmplător în *DEX* și la acest capitol definiția este modificată: „Obiect de îmbrăcăminte din portul național al femeilor românce, care servește ca fustă sau ca *șorț* — s.n. — și care constă dintr-o bucată dreptunghiulară de stofă adesea *împodobită cu alesături*, cu *paiete* etc.“ — s.n.

— *Chișleagul* se face numai din lapte de vacă (nu și de capră, de bivolită?).

— Smîntîna se ia numai de la laptele *prins* în mod firesc (fără cheag, ținut doar în preajma unei surse de căldură), de pe laptele *închegat* nu se mai poate lua smîntînă; cei doi termeni (*chișleag* și *lapte închegat*) aparțin la două tehnologii și — uneori — chiar medii diferite de prelucrarea laptelui: primul în casă, fără cheag, al doilea — la stîină, cu

⁶⁰ *Enciclopedia cattolica*. Roma, X, 1953, p. 1283.

cheag. (Ca și la catrință, și în cazul termenului *chișleag* se constată, în DEX, o „ameliorare“ a relațiilor lexicografice cu etnografia: „Lapte de vacă pus la prins (pînă se acrește) și de la care s-a luat smîntîna; lapte prins, lapte acru“).

Fără a despică firul de păr, cele cîteva observații denotă că lucrurile se pot răzbuna atunci cînd „cuvintele“ nu le descriu exact. Există din păcate, și situații inverse, de felul celor de mai jos.

2. În descrierea meniului servit la masa organizată cu prilejul unui botez, intervine și termenul bân. *coleașă* „mămăligă“, explicat drept „cozonac“ într-un context culinar în care în mod logic nu este loc pentru „delicatețuri“: „După botez, nănașa și neamurile luau parte la petrecere unde se servea carne, mălai, «curechi» (varză acră) și «coleașă» (cozonac)”⁶¹.

La fel de pernicioasă devine și neglijarea realităților filologice în sens mai larg, a unor fapte de folclor pe care etnograful ar trebui să le recunoască dintr-o ochire, să nu le amestece între ele, cum se întîmplă cu prezentarea unui fragment din textul paparudelor drept rugăcrune: „Ni se pare deosebit de grăitoare *ruga* (s.n.) simplă a unei bătrîne din Sichevița, implorînd ploaie pentru pămîntul care trebuie să rodească: «ploaie, doamne, ploaie, cîmpu să se-nmoaie, cîmpu să rodească, marva s-o hrănească» [...] Și-n aceeași formulare, pare că exprimînd întreaga complexitate a acestei economii, femeia așteaptă creșterea griului «cîtu-i spicu și voinicu», conștientă că apele care vor cădea din abundență asupra pămîntului vor asigura hrana familiei...”⁶².

3. Un domeniu cu multe neîmpliniri rezultate în urma alungării lingvisticii din teritoriul cercetărilor etnografice îl constituie activitatea editorială, care înregistrează inconsecvențe și incorectitudini de ordin tehnoredacțional, ortografic și gramatical mai ales în culegerile județene îngrijite de etnografi. Doar pe două pagini ale unui asemenea volum⁶³ am înregistrat formele *obicei* „obicei“, *destructive* „distructive“, *ori* „or“, *dealungul* „de-a lungul“, cărora li se adaugă așezarea virgulelor la întîmplare (de preferință între subiect și predicat), termeni improprii și inconsecvențe ale construcției sintactice, de scăderi asemănătoare nefiind scutită nici culegerea de față, „păcatele ei lăsîndu-le altora spre îndreptare, în folosul lingvisticii, al etnografiei și, în același timp, ca un semn al restabilirii legăturilor necesare dintre cele două științe.

MIHAIL MARCU DELEANU

⁶¹ Klára Gazda, *Din obiceiurile legate de naștere, căsătorie și moarte în satele Valea Timișului și Virciorova (Caraș-Severin)*, în *StcomC*, I, 1975, p. 187.

⁶² Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porților de Fier*, în *StcomC*, II, 1977, p. 13.

⁶³ *Studii de etnografie și folclor din zona Brăilei*. Brăila, C.J.I.C.P.M.A.M., 1977, p. 461, 463. Spre deosebire de aceasta a se vedea *Folclor literar*, serie a Facultății de filologie a Universității din Timișoara.

SUR LA RECHERCHE DE LA CULTURE POPULAIRE DANS LA PERSPECTIVE DES FAITS DE LANGUE

(Résumé)

Dans le cadre des rapports possibles et nécessaires de l'ethnographie avec d'autres sciences, cette étude retient, dans son premier chapitre (*Considérations préliminaires*), quelques considérations théoriques et quelques ouvrages représentatifs avec quoi la linguistique (surtout la romanistique) est venue au devant de la recherche interdisciplinaire de la culture populaire. Parmi les linguistes roumains, on a remarqué B. P. Hașdeu, Ovid Densusianu, Sex. Pușcariu, George Giulea, Nicolae Drăganu, Vasile Bogrea, Tache Papahagi etc., tandis que, sur le terrain de l'ethnographie, les tentatives d'aborder l'expression linguistique de la culture populaire sont assez rares, bien que la langue et le langage soient considérés comme des composants de celle-ci.

Dans le deuxième chapitre (*Ethnographie et „linguistique“*), on discute: la syntagme „Fata de maior“ (dans des variantes de la balade *Mioritza*) et le nom populaire du mois du septembre („vinețel“), en proposant, à l'aide de la linguistique, une autre étymologie que celles recommandées par Paul Tutungiu, respectif Al. Popescu.

Ayant comme point de départ les domaines de la linguistique où les connaissances de l'ethnographie sont bien nécessaires (dialectologie, ethnographie, lexicographie), dans les deux dernières parties de l'ouvrage (*Linguistique et „ethnographie“*, respectif *Au lieu de conclusion*), on commente quelques implications ethnographiques du questionnaire pour *Le nouveau atlas roumain*, par régions, des questions en ce qui concerne: „melița“ (broie), „corasla“ (amouille), „toporul“ (hache), „seurea“ (cognée), „rindeaua“ (rabot), „gealăul“ (varlope), „cocărteala“, „potîngul“, cocoșul (coq), toartă (anse), „baierele“ (cordonnets) etc., la radiation, les sens ou l'étymologie des termes: „păstură“, „căciulă“ (bonnet de fourrure), „tramă“, „întrema“ (se remettre), „catrință“ (cotte), „chișleag“ (lait caillé), „coleşă“ (gaude).